

ЧИ МОЖЕ ПІДПОРЯДКОВАНЕ БАЖАТИ?

Ти жінка. В цім твоя межа.
Твій місяць спить, як срібна блешня.
Як прянощ з кінчика ножа,
У кров утрушено залежність [1].

«Залежність майже завжди умисна, хоч можна навести докази на користь того, що залежність є проявом стану підпорядкованості. ПІДПОРЯДКОВАНІСТЬ, ПОКОРА. Акт уступки іншим» [3]¹.

«Хто перший задовільняє впродовж довгого часу любовну тугу дівчини і при цьому долає її опір, що виник під впливом середовища і виховання, той вступає з нею у довготривалий зв'язок, можливість якого не відкривається більше нікому іншому. Як наслідок цього переживання у жінки розвивається “стан підпорядкованості”, котрий є запорукою непорушної довготривалості володіння нею і робить її здатну до опору до нових вражень і спокус з боку сторонніх.

Вираз “сексуальна підпорядкованість” був запропонований в 1892 році Крафт-Ебінгом для позначення того факту, що одна особа може виявитись в надзвичайно великій залежності і несамостійності стосовно іншої особи, з котрою знаходиться в статевих стосунках. Ця приналежність може часом зайти так далеко, до втрати всякого самостійного бажання, до покірливої згоди на самі тяжкі жертви власних інтересів.

...“Підпорядкованість” частіше зустрічається і буває інтенсивнішою у жінок, ніж у чоловіків» [2].

«Чи може підпорядковане промовляти?» – поцікавилась Гаятрі Співак у своєму культурологічному нарисі, якщо це підпорядковане – сучасна постколоніальна культура [5] (переклад мій. – Н.Н.).

«Чи може підпорядковане бажати?» – безсоромно крадучи частину назви, захотілося з'ясувати мені, якщо це підпорядковане – жінка. Точніше, представниця жіноцтва, головна героїня роману Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» – Оксана. Вона, власне, і намагається зрозуміти, чи може жінка – героїня названого роману, таке підпорядковане створіння, яким вона себе відчуває, мати своє власне бажання. Чи, дійсно, – «Ти жінка. В цім твоя межа...»?

Пригадаємо, а для тих, хто не читав, коротко повідомимо, про що роман.

Власне, ні про що, окрім переживань, відчуттів та спогадів, що їх зазнає головна героїня Оксана, котра виросла у радянській постсталінській сім'ї. Спогадів про дитинство, отрочтво, матір та батька, спогадів, що вперше в українській літературі (чи тільки в українській?) зазвучали через голос підпорядкованого, через тіло суб'єкта; намагання показати як психосексуальна ідентифікація жінки розгортається через тілесність.

Роман є відверто автобіографічний, «писання крізь тіло», перша спроба української письменниці відверто обговорювати жіночність, представити певні сексуальні моделі, весь дискурс жіночої сексуальності та психосексуальної ідентичності через сприйняття себе як підпорядкованого суб'єкту; перша спроба підпорядкованої жінки озвучити свій досвід. Саме таким досвідом є процес становлення жінки, процес болісний сам по собі, і тільки ускладнений тими стосунками «матір-дочка», що склались в даній конкретній сім'ї у ситуації, коли традиційні гендерні ролі вивернуто, і де Едип приймає спотворену форму.

Пригадаємо, що таке бажання в класичній психоаналітичній динаміці: позасвідоме бажання намагається здійснитись, спираючись, по законам первинного процесу, на знаки, пов'язані із першим досвідом задоволення, внаслідок чого «мнесичний образ сприйняття виявляється пов'язаним із мнесичним слідом збудження, що виник як відповідь на потребу. Як тільки знову виникає ця потреба, встановлений зв'язок породжує психічний імпульс до перевантаження психічного образу сприйняття і навіть до виклику самого цього сприйняття, тобто до відновлювання ситуації первинного задоволення; це спонукання ми і називаємо бажанням.

¹ Всі переклади з російської мови зроблені автором статті.

І стосується це тільки позасвідомих бажань, закріплених за допомогою стійких і спадкованих з дитинства знаків» [4].

На цій тезі і спробуємо сконструювати своє дослідження.

Якого, або чийого, бажання прагне, якщо прагне, Оксана? Яким чином формується її підпорядкованість, припинення її особистості?

Відповідь на це запитання – в історії Оксаниних батьків, представленій крізь призму Оксаниного розлюченого сприйняття власних дитячих і підліткових років.

Насамперед, трошки про Оксану, життя котрої від самого першої миті було сповнене боротьби та опору, і що «розпочалося при народженні клінічною смертю, мама пригадувала, що геть і цівка калу звисала з задочка, і тільки вже посиніло...».

З першого подиху у житті Оксани відбувається боротьба двох потягів: до життя і до смерті з короткою перевагою останнього на самому початку життя. Відбиток, а ми скажемо мнесичний слід, цього протиборства, позасвідоме бажання вижити – знак, що залишив свою глибоку борозну на всьому її подальшому житті, потім буде відтворюватись багато разів за життя, роблячи, власне, інші бажання, що потребують менше опору для їх задоволення, все більш непомітними і неважливими, таким чином забезпечуючи все більше можливості для посилення підпорядкованого. Тим більше, що підпорядкованість позасвідомо культивується в сім'ї кожним із її членів. Спробуємо віднайти доказ цьому на сторінках роману.

ТАТО – тато чи тато – мама?

Батько був для неї всім: захисником, порадником, контролером, наглядачем, коханим, мамою. «...Він був красивий мужик, говіркий і дотепний, охочий до життя і жінкам подобався...» Проте, тато був зроблений з страху: «...він цілий вік внутрішньо кулився... боявся». І на дух не переносив еротики! Його панічний страх перед її невпинним ростом угніджувався в тілі й помаленьку підпилював нутрощі тупою пилкою, але рак продіагностували тоді, коли оперувати було уже нічого: вся статева система була вражена.

Викинутий на саме дно колодязя з постійним страхом, живцем замуrowаний у чотиристітні слухати радіо, курити в квартиру і з жахом дивитись, як невідворотно вимикається з-під нього «єдина жінка в його житті – та, котру сам породив?» [1] – його дочка... Такою була його доля. Власне бажання, якщо воно колись існувало у дівчинки, все більше витискається під тиранією батька, і підпорядкованість стає зумисна, вигідна, перетворюючись на засіб пристосування і виживання.

Батько замінює Оксані матір, виконуючи материнські функції, але саме таке «вивернення» слугує механізмом контролю за розвитком її ідентичності через сексуальність, точніше – контролю за її сексуальністю.

Нижче ми зазначимо, що мати Оксани – фригідна жінка, і вся батькова сексуальність зміщується на Оксану – через його спроби контролювати зростання Оксани: «Задери сорочечку, я хочу подивитися, як ти формуєшся» [1].

Пізніше Оксана болісно згадуватиме і з гіркотою порівнюватиме, відчуваючи ту саму заклопотано-розпорядчу інтонацію: «Повернись, я тебе хочу ще ззаду взяти». І вона через двадцять років сколихне в ній давнозатрачене відчуття дому, – і вже не важить, що ніколи не любила ззаду, не важить, що першої миті відмовилась була задирати сорочечку назустріч тихому й по-новому глибокому, вологому зворушенню: дитино моя, це ж я, твій тато! – у висліді чого сорочечка таки, нікуди не дінешся, задиралася по-дочірньому покірливо (і пізніше, двадцять років по тому: це ж я, твій коханий! – і знову по-дочірньому *покірливо*).

В п'ятнадцять років звалилась з депресією, скаржилась на таємничі болі в шлунку, вічне «37,2», татко збився з ніг, тягаючи по лікарях, де нічого не знаходили, цілими днями валялася в ліжку й істерично плакала – таткова дівчинка. То він чував, розпластавши крила, над її першою менструацією, розважно оповідав їй, що це дуже добре, подавав їй у постіль, як хворій, покряяні скибочками яблука на блюдці, і вона лежала, зібгана і занишкла, наположена новим відчуттям, коли – і соромно од відкритості своєї тайни – ну але ж які тайни можуть бути од татка? – і якимось щемно-сторожко, незахищено-непевно: відчуття, що повториться із втратою дівочтва (якого потрапить здихатись аж після таткової смерті!). Бо, тільки втративши батька фізично, її позасвідоме дозволяє вступити в сексуальні стосунки з кимось іншим, хто може замінити батька, підміняючи інцестуозні фантазії реальним зв'язком із заміником батька. І знову, відчуття навічної дочірньої *покори*, остаточності родового улягання, як онтогенетичне повторення філогенетичного досвіду, коли дівчинка, основувшись на ідентифікації з матір'ю, створює фантазію про те, що їй довелося пережити повноцінні сексуальні стосунки з батьком. В її

фантазії це уявляється реальним фактом, таким самим реальним, яким він був в ті далекі часи, коли всі жінки першочергово були власністю свого батька.

Ніби-то МАМА

Оксана пам'ятає, що мами ніби-то і зовсім не проглядалося, мама взагалі була фригідна, «а яка, цікаво, вона могла бути, як не фригідна – дитина голоду, дитина, вихарчувана на підібраних у полі колосках? Жерти їм у двадцять хотілося, жерти й більше нічого!.. що таке клітор, вони за весь вік так і не дізналися. А посвітліли тільки, коли наїлися!».

По всьому видно, що Оксанина мати була дійсно сексуально нефункціональна жінка. Її фригідність проявлялась у холодному ставленні до свого чоловіка, у відсутності повноцінних відносин із дочкою, словом – у відмові від жіночої ролі. Мама була ніби-то мама (жінка), але й ніби-то тато (чоловік), що утримував сім'ю матеріально і не дозволяв собі слабкостей моральних.

Пізніше палкі почуття Оксани, ствердження своєї жіночості, де так сильно вихлюпнуться її зазіхання на пеніс... чи не стануть вони реакційним утворенням витисненого страху перед сексуальністю та материнською фригідністю?

Оксана згодна на все, аби тільки не лишатися в маціпусинській київській кухні вкупі з мамою: з нею вона починала ненавидіти власне тіло, його вперту необорну матеріальність.

Із погляду головної героїні, покоління її матері не знало нічого, окрім голоду, який вони прагнули подолати все життя. Оксані здавалось, що жінки того часу не мали сексуалізованих тіл, не мали власних прагнень та бажань; щільно затиснуті кістлявою рукою голоду, вони тілесно існували через їжу. І це є однією із причин настільки болісного пошуку сексуальної ідентичності, який підлітком переживає Оксана. Тілесне не приходить до неї, як щось природне, воно набирає форми незрозумілої, невідомої хвороби: адже лінія жіночності у їхній родині перервана фригідністю матері. Оксана не знає, що таке власне бажання, воно витиснуто так глибоко, що, природньо, не розпізнається.

ОКСАНА

Отже, її «пригноблене», як говорить сама Оксана, тіло, її особистість постає картою контролю. Спочатку його контролює батько: «...татко, який так боявся за неї, що збирав по людях досьє на кожну з її подружок, що верещав, буряковіючи на виду, що ударив її в обличчя просто на вулиці... бо вона кудись запропустилась, і він вирішив, що вона від нього втікає... і він з розмаху впік її по щоці, – розуміється, потім були обійми – облизування, поцілунки-перепросини, “моє маленьке”, “доцілок мій золотий”»[1]. Потім, вже жінкою, як зазначалось вище, це відчуття контролю перетворює всі її сексуальні стосунки на певну форму інцесту, що витворюється на рівні її почуттів, які переживаються як знову ж таки відчуття дочірньої покори, родового улягання, од чого мужики, не в'їхавши до чого воно, розуміється, шаліють: « “Ох, як ти класно даєш! ”, а потім ти їх кидаєш» [1].

Оксана описує свої болючі спроби вирватися з-під того контролю (туш, вкрадена із портфеля старшокласниці, рок-ансамблі, перші спроби обіймів у школі, єдина зроблена нею відмова роздягатися перед батьком), водночас визнаючи свою неспроможність з-під нього вирватися («...але вона вернулась, вона завжди слухняно поверталась, бо втікати не було куди...»). Саме це відчуття контролю і позбавляє героїню можливості поглянути на своє тіло як на суб'єкт: «...людина в цілому – в першу чергу жінка, – одна велика в'язниця».

«Ти жінка. В цім твоя межа» [1].

Тому Оксана концептуалізує себе виключно як об'єкт чоловічого контролю та чоловічого бажання і бачить своє тіло виключно крізь призму маскулінного погляду.

А звідси і постійна позасвідомо необхідність довести, що вона ніяк не гірша чоловіків, а зовсім така, як вони, ба навіть – краща: розумніша, освіченіша, талановитіша. Проте, ми здогадуємось, що це звичайне неприйняття своєї жіночості, (що промовисто підтверджують Оксаніні сновидіння, коли ночами снілась собі хлопом – високим, довговолосим чорнявим самцем-Мауглі, що волочить у койку стару відьму в звислих блакитнаво-сивих космах і не може її взяти!). Адже відомо, що сильне бажання бути чоловіками може означати сильну внутрішню підпорядкованість батькові та зовнішнє, свідоме намагання їй протистояти. Звісно, що жінки, котрі так явно висловлюють бажання бути чоловіками, свідомо чи позасвідомо пройшли сильну фіксацію на батькові на початку свого життя, спершу намагаючись пройти Едипів комплекс нормальним шляхом, вибираючи собі матір як об'єкт ідентифікації, і, так само, як і матір, вибираючи батька як об'єкт любові та бажання мати від нього дитину, ніколи пізніше не прийнявши, що не можуть бути таким самим бажаним об'єктом для нього.

Наголосимо, у Оксани – фіксація та ідентифікація із слабким, підпорядкованим батьком. Це, до речі, визнає і сама Оксана, відповідаючи на запитання західної колеги: «Чому ж ти все це терпіла?!».

«Тому що росли нас мужики об...ні як тільки можна, з усіх кінців, що потім такі самі мужики нас трахали...» [1]

Єдиною можливістю, коли тілесне виривається у романі з-під деяких форм контролю, коли тілесне, чи то чоловіче, чи то жіноче, отримує шанс зголосити про своє існування, видається хвороба. Саме через хворобу тіла Оксана власне змогла виразити свій внутрішній дискомфорт від болісних стосунків з Миколою, що порушували її внутрішню цілісність. І саме через рак сексуальних органів її батько виразив «панічний страх перед її невикоскуваним ростом» – свій страх не спромогтися повністю контролювати свою зростаючу доньку.

І коли мама сповістила діагноз, було нещадне й зимне, як кризь зіцплені зуби: слава Богу! Бо для Оксани це була війна: придавити коліном, упхати у люлю, «вона у нас іще дитина», хотілося хлопчика, але нічого, й дівчинка вдалася на славу...

Та дівчинка, що пережила грубе втручання у свою жіночність, у свій таємничий світ менструацій та підліткових депресій разом із постійними вимогами покори з боку її батька, не зігріта завжди бажаним материнським теплом, з «втрушеною у кров» необхідністю підкорятися, яку вона, втім, чітко в собі впізнавала, буде, дорослою, лякатись себе, жінки, і запитувати: «...якого чорта треба було родитися на світ жінкою – із цією... залежністю, закладеною у тіло, з несамоовитістю цією, з потребою перетоплюватися на вогку глину...». І виявиться, що і через двадцять років знову немає іншого відчуття, окрім того, що «жінка – одна велика в'язниця... що не видно-не чути... і розлягається... кволий і безпорадний... голос і скоголить, скоголить бідна, недолюблена, покинута на вокзалі дівчинка, ладна йти на руки до кожного, хто скаже: “Я твій тато”, та тільки хто ж таке скаже тридцятичотирилітній бабі, – от ту дівчинку й ти сама в собі не любиш, ти від підлітка намагалася тримати її в найглухішому підвальному закапелку, без хліба й води... І тепер здається, що крім неї, іншої тебе – нема, не лишилося...» [1].

Вона не хотіла б іще раз пережити своє отроцтво, – оті натужені, несвідомі спроби вирватись – із глухо забетонованого, спертого всередині родинного гнізда, за мурами якого їдко клубочився страх, болотяна млака... Але воно наздоганяє тебе через двадцять років, випускає з найглухіших кутів твоєї істоти сплакану і зацьковану дівчинку-підлітка, що заповнює тебе цілком, і лунко, розкотисто регочеться: а що, втекла?..

То, чи може таке підпорядковане, як героїня роману, бажати, чи може воно уявити собі свої власні бажання, а чи рефлексує абсолютно чужі, тобто, чоловічі, що насправді не сприяють розкриттю жіночої індивідуальності, такої, як прийнято вважати, незбагненої... Незбагненої для кого?

Підсумовуючи, вважаю за потрібне зауважити, що жіноча підпорядкованість як поняття, як і більшість явищ в суспільстві, що існує в межах маскуліної цивілізації, звикло розглядається в площині і з точки зору чоловіка, бо такий світогляд є панівним, і як негласно вважається, позасвідомо єдиноможливим, оскільки із тих найдавніших часів, коли жінка, загадкова, незрозуміла і від цього дуже страшна для чоловіка, протягом тисячоліть була «переведена» у ранг підпорядкованих тим самим чоловіком, щоб погасити цей його невгамовний страх, привчилася уявляти себе як відображення чоловічих бажань і розчарувань, пишаючись тим, що її досягнення називають «справжньою чоловічою справою», і не ображаючись, коли низькі вчинки когось називають «жіночими».

Уявляється, що жінка не може відчувати інакше, як підпорядковане. Вона не помічає цього (або позасвідомо погоджується) із задоволенням бере участь у інтернет-грі, започаткованій у США (!здавалося б у такій зфемінізованій країні) «Яка жінка потрібна чоловіку», старанно заповнюючи інтернет-щоденничок і щиро намагаючись збагнути, яка ж все ж таки жінка потрібна чоловіку (читай: щоб задовільняти його бажання), як стати такою, щоб йому підходити.

Якусь непевність щодо своїх-чи-не-своїх бажань позасвідомо відчула і автор статті та голосом поезії – речника позасвідомого – засумнівалась:

Він хоче нею володіти.
І намагається ліпити
Свою подобу. Її тінь
Не може вийти з володінь
Свого господаря. А він,
Страшний, та добрий джин
Бажання виконає всі.

